

איש מצרי

ותאמרנ איש מצרי הצילנו מיד הרעים וגם דלה דלה לנו וישק את הצאן: (שמות פרק ב פסוק יט).¹

שמות רבה א לב – מהריגת האיש המצרי למדין

"ותאמרנה איש מצרי הצילנו מיד הרועים" - וכי מצרי היה משה? אלא לבושו מצרי והוא עברי.² דבר אחר: "איש מצרי" - משל לאחד שנשכו הערוד והיה רץ ליתן רגליו במים.³ נתנן לנהר וראה תינוק אחד שהוא שוקע במים, ושלח ידו והצילו. אמר לו התינוק: אילולי אתה כבר הייתי מת! אמר לו: לא אני הצלתיך אלא הערוד שנשכני וברחתי הימנו, הוא הצילך. כך אמרו בנות יתרו למשה: יישר כחך שהצלתנו מיד הרועים! אמר להם משה: אותו מצרי שהרגתי, הוא הציל אתכם. ולכך אמרו לאביהן: איש מצרי, כלומר: מי גרם לזה שיבוא אצלנו? - איש מצרי שהרג.⁴

ילקוט שמעוני תורה רמז קסו - איש מצרי מבית המלוכה

... ויהי בהיות הילד בבית המלך בבגדי ארגמן לבושו ויגדל בקרב בני המלך. ויהי מקצה שנים חמש עשרה לבוא (משה) בית המלך, היא שנת שמונה עשרה ליום היוולדו, ויתאוו הילד אל אביו ואל אמו וילך אליהם.⁵ "ויצא אל אחיו וירא בסבלותם, וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו", ויהי כראות האיש המוכה את משה וינס אליו לעזרה, כי האיש משה נכבד וגדול בבית פרעה. ויאמר אליו: בי אדוני, האיש המצרי הזה בא הלילה אל ביתי ויאסרני, ואל אשתי בא לפני, ועתה מבקש את נפשי לקחתה.⁶ ויהי כשמוע משה הדבר הרע הזה ויחר אפו מאד,

¹ שמונה פסוקים קודם, כאשר משה יוצא לראות בסבל אחיו ומזדהה איתם, הכתוב אומר: "ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו". "איש מצרי - נוגש היה, ממונה על שוטרי ישראל" - מבאר רש"י. ממנו נולד המקלל שבספר ויקרא פרק כד פסוק י (כשהערים הנוגש המצרי על אשתו של השוטר הישראלי, ראו פירוש רש"י שם וכן שמות רבה פרשה א סימן כח להלן בהערה 6, ובדברינו [עבודת פרח](#)). שם משה הורג "איש מצרי", וכאן, מכנות בנות יתרו את משה: איש מצרי. הכיצד? נראה שהמקרא בא ללמדנו שהכל עניניו של סיטואציה ונקודת מבט.

² מהו "איש מצרי" שרואות הרועות? אדם שלבוש כמצרי, כראוי למי שגדל בבית פרעה. בחיצוניותו - איש מצרי, אבל ברוחו ובנפשו - איש עברי. הרי כבר בת פרעה מזהה אותו בבירור: "מילדי העברים זה" (שמות ב ו). האם סיפרה לו את מוצאו? אולי זה פשר שתיקת פרשני המקרא בפסוק זה, שלא ראו בתואר זה של משה - איש מצרי - שום קושי. ובפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק ב הוא אומר: "ותאמרנה איש מצרי - לפי שהיה מולדתו ממצרים, קראוהו איש מצרי" וגם ב"מולדת" זו אין לכאורה שום משמעות מיוחדת מעבר למקום בו נולד וגר משה עד שברח למדין. כמו שנאמר בימינו על יהודי חו"ל: אמריקאי, אנגלי, צרפתי וכו'. ובאמת שמעתי שיש שמקפידים לומר: יהודי מצרפתי, יהודי מארה"ב ולא יהודי צרפתי, יהודי אמריקאי וכו'. ולשומע ינעם.

³ יש ערוד ויש ערוד. ערוד הוא סוג של חמור בר, ראו איוב לט ה: "מי שלח פרא חפשי ומסרות ערוד מי פתח". ראו גם מסכת כלאים פרק א משנה ו: "הסוס והפרד הפרד והחמור החמור והערוד אע"פ שדומין זה לזה - כלאים זה בזה". ובמסכת ברכות ט ע"ב: "מאימתי קורין את שמע בשחרית? משיכיר בין תכלת ללבן ... רבי מאיר אומר: משיכיר בין זאב לכלב; רבי עקיבא אומר: בין חמור לערוד". ואילו ערוד הוא סוג של לטאה ארסית, חברבר, שנשיכתה מאד מסוכנת. ראו מסכת ברכות לג ע"א: "מעשה במקום אחד שהיה ערוד והיה מזיק את הבריות, באו והודיעו לו לרבי חנינא בן דוסא. אמר להם: הראו לי את חורו! הראוהו את חורו, נתן עקבו על פי החור, יצא ונשכו ומת אותו ערוד. נטלו על כתפו והביאו לבית המדרש. אמר להם: ראו בני, אין ערוד ממית אלא החטא ממית. באותה שעה אמרו: אי לו לאדם שפגע בו ערוד ואוי לו לערוד שפגע בו רבי חנינא בן דוסא". ומי שאינו צדיק כמו ר' חנינא בן דוסא ואינו מלומד בניסים מה יעשה? ימהר להיכנס למים שם אין הערוד (החברבר) יכול לשהות. ראו ירושלמי ברכות פרק ה הלכה א: "אמרין עליו על רבי חנינא בן דוסא שהיה עומד ומתפלל ובא חברבר והכישו ולא הפסיק את תפילתו. והלכו ומצאו אותו חברבר מת מוטל על פי חורו. אמרו: אי לו לאדם שנשכו חברבר ואי לו לחברבר שנשך את ר' חנינא בן דוסא. מה עיסקיה דהדין חברבריא? כד הוות נכית לבר נשא, אין בר נשא קדים למיא - חברברא מיית. ואין חברברא קדים למיא - בר נשא מיית". ועד כאן בעסקי ערודים, ערודים וחברברים.

⁴ המדרש הולך סחור סחור, דרך הסיפור על הערוד שהוא המשל למצרי שמשה הרג ובעטיו נאלץ לרוץ למים (לבאר מדין) ושם פגש את התינוק שעמד לטבוע (בנות יתרו שהרועים גרשו) - העיקר לא לכנות את משה "איש מצרי". ראו במקבילה במדרש תנחומא שאף תמה ושואל: וכי דמות מצרי הייתה לו למשה? ואלה דבריו בסימן יא בפרשתנו: "ותבואנה אל רעואל אביהן ותאמרנ איש מצרי הצילנו - וכי בדמות איש מצרי היה משה? אלא אילולי איש מצרי שהרג משה, לא היה נכנס למדין. משל לאחד שנשכו ערוד וכו'". וההמשך הוא בדומה לשמות רבה שהבאנו. האם מדרש תמים הוא זה או שמא דווקא מתוחכם שמניח שמשה לא היה מסתובב במדבר סיני, שטח חסות מצרי, בבגדים שבהם קל לזהותו. ראו דברינו [השבועה שנשבוע משה ליתרו](#) בפרשה זו.

⁵ "הילד" הוא משה שעפי" מדרש זה יצא מבית פרעה לבקש את משפחתו ועמו בגיל שמונה עשרה כשבגר והיה לאיש. ראו שמות רבה א כו שבגיל שלוש מסרה יוכבד את משה לבת פרעה לאחר שגמלה להניק אותו. בתוספת 15 שנה של ילדות ונערות בבית פרעה, הרי לנו 18 שנה. ובמדרשים אחרים, שמות רבה א כז, יצא משה מבית פרעה בגיל עשרים ויש אומרים אף ארבעים. (ראו דברינו [ויצא אל אחיו](#) בפרשה זו). ראו ספרי דברים פיסקא שנו: "משה היה במצרים ארבעים שנה ובמדין ארבעים שנה ופירנס את ישראל ארבעים שנה". ועכ"פ, ראו במדרש שם, וכן בשמות רבה א כו את כל התיאורים המופלאים על משה, המפגש המקדים עם יתרו ומבחן הגחלת והזהב שקודמים לקטע שהבאנו.

⁶ ראו הסיפור על הנוגש המצרי שבא בערמה על אשתו של האיש הישראלי שכעת הוא גם נוגש בו, בשמות רבה שנאן א כח: "פעם אחת הלך הנוגש המצרי אצל שוטר ישראל ונתן עיניו באשתו שהיתה יפת תואר בלי מום. עמד לשעת קריאת הגבר והוציאו מביתו וחזר המצרי ובא על אשתו והיתה סבורה שהוא בעלה ונתעברה ממנו. חזר בעלה, מצא המצרי יוצא מביתו. ... כיון שידע הנוגש שידע בו, חזר לעבודת הפרך והיה מכה אותו ומבקש להורגו ... והיה משה רואה והביט בו ... אמר: ודאי זה חייב הריגה".

"וירא כי אין איש ויך את המצרי ויטמנהו בחול", ויצל את העברי מיד מכהו וילך משה וישב בית המלך והאיש עברי שב לביתו.⁷

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות ב יא – יוצא אל אחיו

"ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו" - זה שאמר הכתוב: "גם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו" (משלי כ יא), שהרי משה רבינו אע"פ שהיה בפלסין של פרעה, הלך לראות בסבלותן של ישראל, היינו דתנו: "הלל אומר אל תפרוש מן הצבור", שלא יהא אדם רואה ציבור בצער ויאמר: אלך לביתי, ואוכל ואשתה, ושלום עלי נפשי, אלא יהא נושא בעול עם חבריו.⁸ "וירא איש מצרי" - הבין כי מצרי הוא.⁹

בראשית רבה לו ג – איש מצרי, איש סתם, איש האלהים

"ויחל נח איש האדמה" - נתחלל ונעשה חולין ... "איש האדמה" - שלושה הם שהיו להוטים אחר האדמה ולא נמצא בהם תוחלת ... "איש האדמה" - בּוֹרְךְ לְשֵׁם בּוֹרְךְרוּת.¹⁰ אמר רבי ברכיה: חביב משה מנח. נח משנקרא איש צדיק - נקרא איש אדמה. אבל משה, משנקרא איש מצרי - נקרא איש האלהים.¹¹

דברים רבה ב ח – מי שלא הודה בארצו לא נקבר בארצו

א"ר לוי: אמר לפניו: ריבונו של עולם, עצמותיו של יוסף נכנסו לארץ ואני איני נכנס לארץ? אמר לו הקב"ה: מי שהודה בארצו נקבר בארצו ומי שלא הודה בארצו אינו נקבר בארצו. יוסף הודה בארצו, מנין? גבירתו אומרת: "ראו הביא לנו איש עברי לצחק בנו" (בראשית לט) ולא קָפַר, אלא: "כִּי גָבַב גִּבְבֹתַי מֵאֶרֶץ הַעֲבָרִים" (בראשית מ טו) - נקבר בארצו ... אתה שלא הודית בארצך, אין אתה נקבר בארצך. כיצד? בנות יתרו אומרות: "איש מצרי הצילנו מיד הרועים" והוא שומע ושותק.¹²

⁷ "האיש המצרי" הוא עדיין הנוגש, אבל משה גם אם לא מכונה "איש מצרי", מצויר כאן כאיש נכבד מבית המלכות המצרי שניתן גם לפנות אליו בקבילה על הנוגש המצרי. "איש מצרי++". וזה עצמו נושא מעניין שאולי בית המלוכה המצרי גילה פה ושם "נאורות" וחמלה, מעין "אצילות מחייבת", או סתם חשבון קר שלא להרשות לנוגשים המצריים להתעמר יותר מדי בעבדים העבריים שהם בסופו של דבר "נתיני המלך" (עבדי האוצר - servi camerae בלשון ימי הביניים, ראו רמב"ן על הפסוק: "הבה נתחכמה ... כי הדגה במצרים רבה מאד והיו לוקחים מן הצדים אותם במצות המלך, ולוקחים מן הגנות קשואים ואבטיחים, ואין מכלים כי מצות המלך היא"). ראו בהקשר זה המדרש על פרעה שנתן את השבת לבני ישראל, באמצעות משה שיצא לראות בסבלם של העבדים העברים: "וירא בסבלותם - ראה שאין להם מנוחה. הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד, אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת; ואלו הם עבדיך, אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע, הם מתים! אמר לו: לך ועשה להן כמו שתאמר. הלך משה ותקן להם את יום השבת לנוח". (שמות רבה א כח). כך או כך, גם בלי שמשה מכונה כאן בפירוש "איש מצרי", הוא איש מצרי נכבד ומרומם ומושיע וודאי אין זה לגנאי. אלא שמן הסתם, לא כך ראו אותו בנות יתרו, מן הסתם לא הופיע משה בבאר מדין בלבוש בגדי ארגמן מלכותי. ראה סוף הערה 4 לעיל.

⁸ ראו מסכת תענית יא ע"א: "תנו רבנן: בזמן שישאל שרויין בצער ופירש אחד מהן, באין שני מלאכי השרת שמלוין לו לאדם, ומניחין לו ידיהן על ראשו, ואומרים: פלוני זה שפירש מן הצבור - אל יראה בנחמת צבור. תניא אידך: בזמן שהצבור שרוי בצער אל יאמר אדם: אלך לביתי ואוכל ואשתה, ושלום עליך, נפשי". בעצירת גשמים, מלחמה וכל צרה שלא תבוא על "שונאי ישראל". ראו דברינו [צערם של ישראל](#) ביום הזכרון לחללי מערכות ישראל.

⁹ על פניו, נראה שמדרש זה, בניגוד למדרש ילקוט שמעוני הקודם, לא מניח שמשה יצא "בלבוש מלכות" לראות בסבלם של אחיו, אך אין זה בהכרח כך. עדיין נוכל לשייך מדרש זה ואת הקודם לקו של שמות רבה בו פתחנו: "בלבוש מצרי והוא עברי" ולראות בכולם חטיבה אחת. רק הסיימת: "וירא איש מצרי - הבין כי מצרי הוא", טעונה הסבר. מה הבין משה שלא ידע קודם? וכי לא ידע לזהות מי הוא העבד העברי ומי הוא הנוגש המצרי? מיהו "הוא" שכעת ברור שהוא מצרי, הנוגש או משה עצמו? בפשטות - הנוגש, משה ויודא שאין "הוא" - האיש הנוגש - אחד משוטרי בני ישראל, שאין כאן "יהודי מכה יהודי" כפי שאכן אירא ביום המחרת - שברור מי כאן הרשע. ומה עם האפשרות שהקריאה במדרש היא שמדובר במשה עצמו, ש"משה" הבין כי מצרי הוא? כאיש מכובד מבית המלכות יצא משה לראות מי הם אותם "העברים" שלוחשים לו בסתר שהם אחיו ולראשונה מזהה אותם. אבל כאשר ראה את מעשיו האכזריים של הנוגש המצרי הבין שככה מתנהג "איש מצרי", והוא משה, שנחמץ לבו על כך, איננו איש מצרי. אך אם יישאר אדיש ולא יתערב, ייחשב גם הוא כאיש מצרי.

¹⁰ עובד אדמה לשם עבודת האדמה. אדם המשוקע כולו בעבודת האדמה - ביטוי שאינו לגנאי, אך גם לא לשבח מיוחד.

¹¹ נח מתחיל כ"צדיק תמים" ומסיים כ"איש האדמה" (ראו במדרש שם שאיש האדמה נדרש עם פנים לכאן ולכאן) ואילו משה מתחיל כ"איש מצרי" ומסיים כ"איש האלהים". כבר הרחבנו במדרש זה בדברינו [נח איש האדמה](#) בפרשת נח, כולל "הוויכוח" בין משה לנח מי גדול יותר: "נח אמר למשה: אני גדול ממך שניצלתי מדור המבול. א"ל משה: ... אתה הצלת את עצמך ולא היה בך כח להציל את דורך" (דברים רבה יא ג). ראו גם דברינו [נח ואברהם - נח ומשה](#) בפרשת נח. מה שחשוב לעניינינו הוא שהמדרש רואה בכינוי "איש מצרי" למשה - פחיתות כבוד. משה מתחיל את דרכו כ"איש מצרי" ורק בסוף דרכו, בפרשת וזאת הברכה, כשהוא בא לברך את בני ישראל הוא זוכה לכינוי "איש האלהים" (דברים לג א). ראו פתרון תורה פרשת וזאת הברכה עמוד 326: "הרבה בני אדם שזכו לקראות איש ... נח איש צדיק, אברהם ... ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא. ומשה נקרא מתחילה איש, שנאמר: איש מצרי. אמר לו האלהים: חייך, שאני עושה שמך גדול מהן, שנאמר: איש האלהים. למי את מברך? את בני ישראל". ראו דברינו [משה - איש האלהים](#) בפרשת וזאת הברכה.

¹² בהשוואה בין יוסף למשה, ששניהם גדלו או גודלו בבית פרעה, אפשר למצוא מספר נקודות דמיון, כגון שמות הבנים המסמלים את ההתייחסות למצרים כאל הארץ שאליה הם (כעת) שייכים. ראו שמותם של מנשה, אפרים וגרושום. אבל עפ"י מדרש זה עדיין יש ביניהם הבדל גדול; בין יוסף שהודה בארצו ולא הכחיש את מוצאו (אמנם לפני שעלה לגדולה, אבל גם אח"כ כשהביא למצרים את

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) ויושע – לא מחה על "איש מצרי" של בנות יתרו

... וכששמעתי דבריה הטובים וראיתי שהרועים גרשו את צפורה ואחותיה, הצלתי אותן מיד הרועים וגם דלה דליתי להם והשקיתי את צאנן. "ותבאנה אל רעואל אביהן" - ואני באתי עמהן ונכנסו הן תחילה ואני עמדתני בחוץ. כשראה אותן יתרו אמר להן: "מדוע מהרתן בוא היום?" "ותאמרנה איש מצרי הצילנו מיד הרועים" - ואני שמעתי מבחוץ שהן מעידות עלי שאני מצרי, ובשביל שלא נכנסתי ואמרתי: איש עברי אני, לא אזכה ליכנס לארץ ישראל!¹³

שמות רבה פרשה ה סימן א – נתלש מבית אבא

אמר ר' חמא: בן י"ב שנה נתלש משה רבינו מבית אביו.¹⁴ למה כן? שאילו גדל בבית אביו ובא ואמר להן לישראל הדברים, לא היו מאמינים בו, שהיו אומרים: אביו מסכה לו! לפי שיוסף מסרה ללוי, ולוי לקהת, וקהת לעמרם. לכך נתלש מבית אביו. וכשהלך והגיד לישראל כל הדברים, לפיכך האמינו בו, שנאמר: "ויאמן העם."¹⁵

רמב"ן שמות פרק ג פסוק יח – מסורת מול תלישות

"ושמעו לקולך" – מאליהן. מכיוון שתאמר להם לשון זה, מיד ישמעו לקולך. שכבר סימן זה מסור בידם מיעקב ומיוסף, שבלשון הזה נגאלין. יעקב אמר להם: "ואלהים פקוד יפקוד אתכם" (בראשית נ כד), יוסף אמר להם: "פקוד יפקוד אלהים אתכם" (שם כה). לשון רש"י. אולי ידרוש הרב כי יוסף אמר פעמים פקוד יפקוד, להגיד שהיתה מסורת בידו מאביו.¹⁶ ובאלה שמות רבה (ג יא)¹⁷: "מיד ושמעו לקולך. למה? שמסורת גאולה היא בידם, שכל גואל שיבוא ויאמר להם פקידה כפולה, הוא גואל של אמת". זה לשונם באגדה זו. ויש עליך לשאול: ומנין להם שיאמינו? שמה שמע משה במסורת הזאת כמותם! ויש לומר, כך קבלו מיוסף ששמע מפי הנביא אביהם,

משפחתו המעיידה על מוצאו העברי ולא הסתיר אותה ואפילו "התייחס" בעזרתה, בראשית רבה ק ט) ובין משה שלא הודה בארצו. לא משנה שבנות יתרו אומרות זאת – מספיק שהוא שומע ושותק. מדרש זה מקבל משנה חריפות בהעמדתו לצד שני המדרשים הקודמים. גם אל מול מדרש דברים רבה יא ג שבהערה הקודמת, שעומד גם הוא בסוף ספר דברים ערב מותו של משה המתחנן להיכנס לארץ. כשהוא בא לברך את ישראל – זוכה משה לתואר "איש האלהים" (הראשון אך לא האחרון במקרא) וכן לתואר מלך – ראו דברינו "ויהי בישראל מלך". אבל כשהוא כבר מתייחס מלהיכנס לארץ ומבקש שלפחות ייקבר בארץ כנען – הוא זוכה לתזכורת "איש מצרי". ומדרש פסיקתא זוטרתא לעיל, מתאר את יציאתו של משה לאחיו העבריים והזהדותו איתם, והעימות עם פרעה, והניתוק מביתו בת פרעה שגידלתו כבן וידעה היטב כי: "מִיִּדְי הַעֲבָרִים זֶה" (שמות ב ו). אחרי כל זאת נקרא משה "איש מצרי". ראו שוב דברינו [ויצא אל אחיו](#) בפרשה זו.

¹³ מדרש זה מנסה להיות לפה למשה ולהגן על כך שלא קפץ מיד ותיקן את בנות יתרו שהוא עברי, כאשר הן מתארות ליתרו אביהן מה אירע שם ליד הבאר. נראה שקל להזהות עם מדרש מאוחר זה ולמחות על 'היחס הנוקשה' של מדרש דברים רבה לעיל כלפי משה ולחפש סיבות טובות והוגנות יותר מדוע לא זכה משה בחייו ואף במותו להיכנס לארץ ישראל. ראו דברינו [כי לא תעבור את הירדן הזה](#) בפרשת ואתחנן שם מנינו סיבות רבות וטובות כגון שלא להניח את דור המדבר לבדו (במדבר רבה יט יג: "אמר לו הקב"ה למשה: באיזה פנים אתה מבקש ליכנס לארץ? משל לרועה שיצא לרעות צאנו של מלך ונשבית הצאן"). אבל ספר חסידים (מרגליות) סימן קיז, לא מוכן לתת שום הנחה ומנוחה למשה ואף קובע את העניין למנהג אם לא להלכה ממש: "ישראל ששומע שאומר עליו שהוא גוי, צריך לומר יהודי אני. מנלן? ממשה רבנו עליו השלום. אמר: רבש"ע, יכנסו עצמותי בארץ הואיל ולא זכיתי ליכנס כמו עצמות יוסף. אמר הקב"ה: דמודה בארעיה - יקבר בארעיה. יוסף על שאמר כי גונב גונבתי מארץ העברים (בראשית מ טו) - זכו עצמותיו לקבר בארץ. אבל אתה, ששתקת כששמעת שאמרו עליך איש מצרי הצילנו מיד הרועים (שמות ב' ט) ולא אמרת איש עברי אנכי, לכן לא יכנסו עצמותיך לארץ". תואר "איש מצרי" בתחילתו וגם בסופו של גדול נביאי ישראל.

¹⁴ ענין גיל י"ב חשוב להראות שמה עדיין לא היה נער בוגר ושאינו יכול היה למסור לו את סוד הגאולה כפי שנראה בהמשך. אבל העניין לא מסתדר בדיוק עם סיפור המקרא. בגיל י"ב העבירה אותו יוכבד לרשותה של בת פרעה? ועכ"פ, השוו שוב עם גיל שמונה עשרה במדרש ילקוט שמעוני בעמוד הראשון וכן דברינו בהערה 5 לעיל.

¹⁵ מדרש זה מצטרף לקו המדגיש את "מצריותו" (נכריותו) של משה בתחילת דרכו, אך מאיר את כל העניין באור חדש לגמרי ומזוית אחרת. לכתחילה ובכוונת מכוון, לא בדיעבד ולא כתירוץ או הצטדקות או כדבר שראוי לגינוי או עונש. ההיגיון של המדרש הוא "בהפוכה". אילו היה משה גדל בבית אביו ומקבל במסורת מעמרם, שקיבל מלוי שקיבל מיוסף (שימו לב למעבר משבט יוסף לשבט לוי!) – את הסוד של "פקוד יפקוד" (ראו בראשית נ כה, דברינו פקד יפקוד) – היו בני ישראל אומרים שהוא פשוט אומר את מה ששמע בבית אביו ולא ה' נגלה אליו - שהוא "רכיל מגלה סוד", שהוא מפטפט כנער דברים ששמע בהחבא, או אפילו חמור מזה, שהוא כזבן ("משיח שקר"?). אבל עכשיו שהוא גדל בבית פרעה ונלקח לשם טרם שהתבגר (עפ"י המקרא בעודו תינוק בן שלושה חדשים), והוא בא עם הבשורה הזו, ודאי שה' נגלה אליו! האם אין אנו שומעים בין השיטין גם את האמונה באיש חיצינו יותר מאשר ב"מישהו משלנו"? ש"אין נביא בעירר"? האם זו הייתה כוונת המכוון שמנהיג עם ישראל יגדל בבית פרעה, יגלה ממשפחתו וממקום הולדתו וירעה צאן אחרים, כי לאיש עברי "מבית טוב" לא היו בני ישראל מאמינים? נראה שאנו גולשים לנושא "ויאמן העם" שהקדשנו לו דף מיוחד בפרשה זו.

¹⁶ רמב"ן מעיר כאן על הלשון ברש"י שהוא מצטט (ראו פירוש רש"י במקור, שמות ג יח) שכתוב בה: "סימן זה מסור בידם מיעקב ומיוסף", שלא מצאנו שיעקב משתמש בלשון "פקוד יפקוד" (רק בלשון כללית: "הִנֵּה אֲנִי מֵת וְהִנֵּה אֱלֹהִים עִמָּךְ וְהִשִּׁיב אֶתְכֶם אֶל אֶרֶץ אֲבֹתֵיכֶם", בראשית מח כא ואף זה נאמר רק ליוסף). אלא שיוסף משתמש בביטוי זה פעמיים כאילו במקום אביו. האחת, שאביו אמר לו והשנייה שהוא מוסר לאחיו לפני מותו. אגב, דברי רש"י מבוססים על מדרש שמות רבה ג ח ושם באמת כתוב רק "יוסף" ולא "יעקב ויוסף" ומן הסתם טעו המעתיקים והמלבי"דים.

¹⁷ מדרש שמות רבה רמב"ן מצטט כאן מופיע בדפוסים שלנו בסעיף ח של פרשה ג. ואנו פסקנו את הקטע הזה ברמב"ן עפ"י נוסח שמות רבה במהדורת א. א. הלוי שבידינו.

שהראשון שיבוא ויאמר להם בלשון הזה הוא יהיה הגואל אותם, גלוי וידוע לפני הקב"ה שלא יבא אדם ויכזב בהם, בכך הבטיחם.¹⁸

אבל במקום אחר מצאתי שם (בשמות רבה ה א): "אמר ר' חמא ברבי חנינא: בן שתיים עשרה נתלש משה מבית אביו. למה? שאילו גדל בבית אביו ובא ואמר להם המעשים, לא היו מאמינים בו, שהיו אומרים אביו מסרם לו. לפי שיוסף מסרה ללוי ולוי לקהת וקהת לעמרם. ולכך נתלש מבית אביו. וכשהלך והגיד לישראל כל הדברים, לפיכך האמינו בו, שנאמר: (להלן ד לא) "ויאמן העם". וכוונתם "שיוסף מסרה ללוי" לומר שיעקב גילה סודו ליוסף באהבתו אותו, בו בלשון השביע יוסף לאחיו כולם. וגילה ללוי כי הוא אמר להם כלשון הזה מפני המסורת שבידו מאביו, וציווה שיהיה הדבר סוד.¹⁹

ספרי דברים פרשת וזאת הברכה פסקא שנז – שמונים שנים של הכנה

"ומשה בן מאה ועשרים שנה", זה אחד מארבעה שמתו בן מאה ועשרים שנה, ואלו הם: משה והלל הזקן ורבן יוחנן בן זכאי ורבי עקיבה. משה היה במצרים ארבעים שנה ובמדין ארבעים שנה ופרנס את ישראל ארבעים שנה.²⁰

אבן עזרא שמות פרק ב פסוק ג – אילו היה גדל בין אחיו לא היו יראים ממנו

ומחשבות השם עמקו, ומי יוכל לעמוד בסודו, ולו לבד נתכנו עלילות. אולי סבב השם זה שיגדל משה בבית המלכות להיות נפשו על מדרגה העליונה בדרך הלימוד והרגילות, ולא תהיה שפלה ורגילה להיות בבית עבדים. הלא תראה, שהרג המצרי בעבור שהוא עשה חמס. והושיע בנות מדין מהרועים, בעבור שהיו עושים חמס להשקות צאן מהמים שדלו.²¹

ועוד דבר אחר, כי אילו היה גדל בין אחיו ויכירוהו מנעוריו, לא היו יראים ממנו, כי יחשבוהו כאחד מהם.²²

רד"ק יחזקאל פרק כ פסוק ט – גם משה לא הצליח לשכנע את כל העם

לעיניהם - כי המצרים היו שומעים בדבר אליהם הנביאים והיו מבטיחים אותם להוציאם מתוכם אף קודם משה רבינו ע"ה. כי משבא אליהם משה רבינו עליו השלום בשליחות האל, לא החזיקו במעשיהם הרעים, שהרי אמר: ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל. והאמינו במשה מפני האותות שעשה לעיניהם ולא עשו כן הנביאים הראשונים. ובדברי רבותינו ז"ל כי אף משבא אליהם משה רבינו עליו השלום בשליחות האל היו בהם רשעים ולא שבו מדרכם הרעה ואותם מתו בג' ימי אפילה כדי שלא יראו המצריים במפלתם וישמחו להם.²³

¹⁸ רמב"ן מעורר מעצמו, כך נראה, את השאלה של המדרש שהסימן "פקוד יפקוד" אולי אינו מספיק. שמה זו רק מסורת שלא ברור מתי תתגשם ומי שבא ואומר, אין זה מעיד שהוא השליח ושה' דיבר איתו.

¹⁹ לשנו לענין סוד "פקוד יפקוד" - לו הקדשנו דף נפרד: וכאן נתעכב עליו מעט. פקד יפקוד הוא חוט השני המחבר בין ספר בראשית וספר שמות ומעיד על רצף הסיפור. עניינינו הפעם הוא שמי שזכה לבוא עם סוד זה ולזכות באמון העם ("ויאמן העם"), לפחות בתחילה), הוא דווקא מי ש"נתלש מבית אביו" ומכונה ונראה כ"איש מצרי". Outsider. לצד הגאולה הניסית, מתרחשים האירועים בדרך מדינית-טבעית מתוחכמת ומסתורית.

²⁰ ראו שם על שאר הדמויות: הלל, רבן יוחנן בן זכאי ור' עקיבא. בהנחה שהמדרש לא בא סתם לפרט את תולדות חייו של משה (ושאר הדמויות שם), אלא "לומר לנו משה", נראה שעל מנת לפרנס את ישראל ארבעים שנה, כולל הוצאתם ממצרים, להעמידם בברית הר סיני ומתן תורה, והנהגתם במדבר ארבעים שנה, יש לעבור את שתי תקופות ארבעים שנה הקודמות: לרכוש מנהגי מלכות בבית פרעה מחד גיסא, ולהיות רועה צאן אצל יתרו כהן עבודה זרה מאידך גיסא. ראו דברי הקנטור של יונתן בן הרכינס "בכור שטן" לר' עקיבא ותשובתו בגמרא יבמות טז ע"א: "אמר לו: אתה הוא עקיבא, ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו? אשריך שזכית לשם, ועדיין לא הגעת לרועי בקר! אמר לו רבי עקיבא: ואפילו לרועי צאן?". והרבה נדרש ועוד יידרש על השוואה בין דמות ר' עקיבא דווקא, ומשה, כולל "תלישותם".

²¹ למנהיג צריך שיהיו גינוני והרגלי מלכות, הן כלפי חוץ – כלפי השלטון החזק איתו המנהיג מוכן וצריך להתמודד; והן עם הפנים 'פנימה' עם צאו מרעיתו השופך והדווי. שניהם, מסביר אבן עזרא, באים מכוחו המוסרי, מלחמתו בעוול, וחוש הצדק שבווער בקרבו.

²² אבן עזרא אולי לא הכיר את שמות רבה לעיל ואת הביטוי "נתלש מבית אביו", אבל נראה שהקדים את רמב"ן בהעלאת הרעיון של מנהיג "חיצוני" - לא אחד "משלנו". ראו גם פירושו של אבן עזרא לשמות ב יא: "ויצא אל אחיו - המצרים, כי בארמון המלך היה. וטעם "מאחיו", אחר הזכיר עברי ממשפחתו, כמו אנשים אחים אנחנו (בראשית יג, ח)". אבן עזרא מפריד בין שני "אחיו" שבפסוק. הראשון, "ויצא משה אל אחיו" מדבר על אחיו המצריים של משה, איתם הוא מתרועע יום יום בארמון המלך ובחצרות אצולת מצרים - מהם הוא יוצא. השני, "ויצא אל אחיו" מכוון על בני ישראל שהם אחיו של משה בקשרי משפחה - אליהם הוא יוצא. ראו שוב בדרינו **ויצא אל אחיו** בפרשה זו.

²³ להבנת פירוש רד"ק זה יש לעיין בפרק כ ביחזקאל פסוקים א-ט, המתארים את שעבוד מצרים וסירוב בני ישראל לצאת משם במילים חריפות ביותר: " ... בְּיָוֶם בְּחָרִי בְּיִשְׂרָאֵל וְאֶשָּׂא יָדִי לְזָרַע בֵּית יַעֲקֹב וְאֶנְדַּע לָהֶם בְּאָרֶץ מִצְרַיִם וְאֶשָּׂא יָדִי לָהֶם לְאֹמֵר אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם ... וְאֹמֵר אֲלֵהֶם אִישׁ שְׂקוּצִי עֵינָיו הַשְּׁלִיכוּ וּבְגָלוֹלֵי מִצְרַיִם אֶל תִּטְמְאוּ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם: וַיִּמְרוּ בִי וְלֹא אָבוּ לְשִׁמְעַי אֵלַי אִישׁ אֶת שְׂקוּצִי עֵינֵיהֶם לֹא הַשְּׁלִיכוּ וְאֶת גְּלוֹלֵי מִצְרַיִם לֹא עָזְבוּ וְאֹמֵר לְשִׁפְףָּ חֲמַתִּי עֲלֵיהֶם לְכַלּוֹת בָּהֶם בְּתוֹךְ אֶרֶץ מִצְרַיִם: וְאֶעֱשֶׂה לְמַעַן שְׂמִי לְבַלְתִּי הַחֵל לְעֵינֵי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הֵמָּה בְּתוֹכֶם אֲשֶׁר נֹדְעִתִי אֲלֵיהֶם לְעֵינֵיהֶם לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם". השוואה גם עם תהלים קו שם

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: בהמשך לרעיון שהקב"ה מביא את הישועה ואת הגאולה דווקא על מי שאין לו "ייחוס" ומסורת משפחתית מפוארת, דווקא בידי מי "שנתלש מבית אביו" (לשון שמות רבה ורמב"ן), מי שלא גדל וחונך "כאחד מהם" (לשון אבן עזרא), נזכיר את פירוש הנצי"ב על הפיכת המטה לנחש וחזרה למטה.

העמק דבר שמות ד ד – זנב הנחש נהפך לראש המטה

ויהי למטה בכפו. בידו מיבעי, ²⁴ אלא כאשר החזיק במלוא ידו כמו שאדם אוזח מטה במלוא כפו... והנה הוא כדרך שאוחזים המטה, היינו בצד העליון. ²⁵ והתבונן בזה, שמתחילה היה זה הצד זנב של הנחש קצה התחתון והגרוע של המטה. ובהיותו בידו של משה נעשה אותו הצד העליון והחשוב. ²⁶ ומזה התבוננו בני ישראל דלא כמו שהיו חושבין שאהרון ושאר חסידי ישראל המה הראשים, ומשה היה כנגדם כמו זנב לאריות. אבל עתה שראו אות המטה, הבינו שמשה התהפך לראש וראשון של ישראל ועל ידו יעשה הקדוש ברוך הוא גדולות, וזהו: "למען למען יאמינו כי נראה אליך" – כלומר, אף על גב שאינך כדאי בעיניהם, מכל מקום, בשביל אלהי אבותם נראה אליך. וכמשל המטה והנחש אשר בשביל משה נהפך מזנב הנחש לראש המטה, כך בשביל ישראל נהפך מזנב לאריות לראש מנהיגי הדור, שהוא משל למטה ושבת... למען דעת אשר משום איזה אופן שיבקש הקדוש ברוך הוא לעשות דברו, אם בהשגחה נסתרת אם בנס נגלה, וכן אם לצורך גאולה מאיזה צרה, אם לצורך פרנסה כמו ירידת גשמים וכדומה, אם לצורך שמירת השלום, הכל דרכו ורצונו יתברך, להתראות ולעשות דברו ע"י הצעיר בעיניו ובעיני הדור. וכמו שמצינו בכמה דורות שנעשה הישועה ע"י אדם שלא היה מקודם מצוין בדור. ²⁷

וכל הרוצה (או לא רוצה) לקשר מוטיב זה עם 'אתחלתא דגאולה' בימינו ועם ראשוני הצינונות, עושה זאת על אחריותו האישית.

הלשון חריפה פחות אבל ביקורתית גם כן. החידוש של רד"ק (לא מצאנו מקור אחר) הוא שנביאים רבים נשלחו לגאול את ישראל קודם משה ובני ישראל לא האמינו בהם. רק במשה האמינו, "מפני האותות שעשה לעיניהם", מה שלא עשו הנביאים שקדמו למשה (וגם האמונה במשה הייתה חלקית, שכן לא כל בני ישראל שמעו אל משה וכידוע גם רק מיעוט יצא ממצרים, ראו כל הדרשות על "וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים"). מה עוד הבדיל בין משה ובין נביאים קודמים לו שניסו לגאול את ישראל ולא הצליחו (שזה חידוש עצום של רד"ק, מה המקור? האם זה פירוש שלו?). אולי גם זה שמשה ידע להגיד "פקוד יפקוד" כפי ראינו ברמב"ן לעיל. אבל לנו נראה להוסיף שאולי זה היה הבדל נוסף חשוב בין משה ובין "הנביאים הראשונים" שרד"ק אינו מגנה או פוסל אותם כנביאי שקר וכזב. כנראה שנביאים אלה היו "יהודים (עברים) טובים", בעוד שמשה בא מבית פרעה והיה "איש מצרי".

²⁴ ראו הפסוק במלואו שם: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה שְׁלַח יָדְךָ וְאַחַז בְּזַנְבוֹ וְיִשְׁלַח יָדוֹ וַיַּחֲזֶק בּוֹ וַיְהִי לְמִטָּה בְּכַפּוֹ". פתח "בידו" וסיים "בכפר" (ראו גם שני פסוקים קודם: "מה זה בידך"?). על כורחך, אומר העמק דבר (הנצי"ב), יש דברים בגו.

²⁵ מלוא כף היד אוזחת בראש המקל, אולי בפרט במקל מכובד שיש לו ראש עגול מוכסף ומהודר.

²⁶ אות הנחש שחזר ונהיה למטה היה כפול: עצם החזרה מנחש למטה, והיפוך הזנב והראש. משה מצטווה לאחוז בזנב הנחש והוא שהפך להיות הראש של המטה. קצה המטה התחתון, הפחות יותר, שאותו 'דופקים' ומקשיים בקרקע, נהפך כעת לחלק העליון, המכובד והמהודר של המטה, לראש המוכסף שיש למקלות של בעלי שררה (נקרא תפוח או כפתור). נס כפול יש כאן: התהפכות הנחש למטה והתהפכות הראש והזנב (מלבד הנס הראשון של הפיכת המטה לנחש).

²⁷ זה המסר הראשון והעיקרי: את מי שולח הקב"ה, מי הוא שיעשה שליחותו נאמנה ויתקבל על הציבור. והמסר השני, הצד השני של המטבע – של הראש שהופ לזנה, הוא שבשעת הגאולה והישועה אין משחקי כבוד וכולם מפשילים שרוולים. אין תפקיד שאינו לכבוד מי שנשלח לעדותו. הכל שווים בגאולה.